

ARTYKUŁY

Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym
PL ISSN 1643-8191, t. 50 (3)/2019, s. 35–58

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2019.025>

MONIKA JUSUPOVIĆ*

Instrukcje kowieńskie z lat 1733–1795 jako głos szlachty w sprawach powiatowych**

Kaunas instructions from the years 1733–1795 as a voice of nobility about local problems

Streszczenie. W artykule podjęty został problem występowania spraw powiatowych w instrukcjach kowieńskich z czasów dwóch ostatnich władców Rzeczypospolitej. Zastanowiono się, jakie problemy podejmowano w tego rodzaju punktach, z jaką częstotliwością i z czego to wynikało. Zajęto się przede wszystkim punktami dotyczącymi samorządu, na przykład wyborów lokalnych urzędników. Problemem poruszonym często w instrukcjach była uciążliwa obecność wojsk rosyjskich. Nieraz pojawiały się też sprawy miast, zwłaszcza Kowna. Najwięcej jednak mamy wzmianek dotyczących interesów personalnych. Analizując wskazane punkty instrukcji, zastanowiono się nad wpływem miejscowej szlachty na ich treść oraz ich uzależnienia od aktualnej sytuacji politycznej.

* Instytut Historii im. T. Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, ul. Rynek Starego Miasta 29, 00-272 Warszawa, monika.jusupovic@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7117-2104.

** Tekst finansowany z grantu Narodowego Centrum Nauki, nr 309744.

Abstract. The article concentrate on the issues concerned local matters, like self-governments for example regular elections of district officials, presence of the Russian troops and destruction made by them, matters of towns, particularly position and profits of Kaunas. The most numerous are issues concentrating on personal matters. Instructions was often used by local leaders to strengthen their position in emulation of local factions and local issues often were caused by particular interests.

Słowa kluczowe: instrukcje sejmikowe, powiat kowieński, szlachta litewska

Keywords: instructions for envoys, district of Kaunas, lithuanian nobility

Badacze często zajmowali się stosunkiem instrukcji sejmikowych do ważniejszych wydarzeń z historii Rzeczypospolitej. Zazwyczaj analizowali stosunek instrukcji do spraw ogólnopaństwowych, pomijając lub traktując bardzo pobieżnie punkty instrukcji poświęcone kwestiom lokalnym¹. Tymczasem są one interesujące jako głos szlachty w sprawach bezpośrednio jej dotyczących.

Warto się zastanowić, czy średnia szlachta, a zwłaszcza aktywiści powiatowi mieli większy wpływ na treść tych właśnie punktów niż dotyczących polityki centralnej. Z historiografii wiemy, że faktycznymi autorami instrukcji nie zawsze byli ci, którzy mieli to robić według prawa. Według

¹ Np. Z. Zielińska, *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej 1742–1752*, Warszawa 1983; H. Palikij, *Sejmy 1736 i 1738 roku*, Warszawa 2000; J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, [w:] *Studia Historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 1, Warszawa 2007; A. Danilczyk, *W kręgu afery Dogrumowej. Sejm 1786 roku*, Warszawa 2010; M. Jusupović, *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabieltów w latach 1733–1795*, Warszawa 2014. Według E. Opalińskiego instrukcje dotyczyły tylko spraw ogólnopaństwowych, ale specyfika osiemnastowiecznej Litwy była nieco inna, E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652*, Warszawa 1995, s. 268. Jeśli chodzi o instrukcje litewskie, zajmował się nimi H. Wisner, ale sprawom lokalnym również poświęcił mniej uwagi, np. H. Wisner, *Przedsejmowy sejmik nowogródzki w latach 1607–1648*, „Przegląd Historyczny” 1978, t. 69, nr 4, s. 687–688. Więcej natomiast o tego rodzaju kwestiach pisano w opracowaniach sejmików ruskich, W. Bondyra, *Reprezentacja sejmowa Rusi Czerwonej w czasach saskich*, Lublin 2005; R. Kozyrski, *Sejmik szlachecki ziemi chełmskiej 1648–1717*, Lublin 2006.

konstytucji z 1616 roku w Koronie spisanie instrukcji miało się odbywać w kościele, gdyż tam zazwyczaj toczyły się obrady, a dokonane miało być przez wyznaczonych do tego deputatów w obecności senatorów. Jeśli chodzi o Wielkie Księstwo Litewskie, dopiero w 1768 roku postanowiono, by wszystkie punkty przyjmowane były jednomyślnie lub większością głosów². W czasach Stanisława Augusta zasady uchwalania instrukcji uległy pewnym zmianom. Miał ją przygotowywać marszałek lub kilku wyznaczonych spośród obradujących, następnie czytano ją i podpisywano pod koniec sejmiku, po wyborze posłów. Treść instrukcji powinna być odpowiedzią na punkty przesyłane na sejmik przez króla, choć te z zasady skupiały się na polityce centralnej, raczej nie dotykając spraw lokalnych i, zwłaszcza w czasach stanisławowskich, były raczej ogólnikowe³.

Mimo obowiązującego prawa, nieraz instrukcje przygotowywano po zakończeniu sejmiku, a uczestnicy obrad poznawali ich treść z opóźnieniem. Autorami tych dokumentów często byli liderzy powiatowi i czołowi klienci magnaccy, zazwyczaj będący tymi samymi osobami⁴. Według obserwatorów zdarzało się, że szlachtę zmuszano do podpisu akt sejmikowych⁵. Najbardziej spektakularny w tym okresie przykład przygotowania instrukcji kowieńskiej pod przymusem pochodzi z roku 1768, kiedy to rosyjski generał Iwan Nummers narzucił przebieg sejmiku i treść instrukcji, obiecując w zamian kowieńskim *primores* oszczędzenie ich dóbr⁶. Jednak i w spokojniejszych czasach znaczniesze osoby miały wpływ na treść instrukcji. W różnych częściach Rzeczypospolitej różnie wyglądała kwestia wpływów magnackich na przebieg sejmików⁷, ale zazwyczaj uważa się, że

² A. B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w.*, Warszawa 2000, s. 121.

³ R. Łaszewski, *Instrukcje poselskie w drugiej połowie XVIII wieku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczne. Prawo” 1972, t. 56, nr 12, s. 73, 79–80.

⁴ Z. Zielińska, *Mechanizm sejmikowy i klientela radziwiłłowska za Sasów*, „Przegląd Historyczny” 1971, t. 62, nr 3, s. 400–401.

⁵ A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 156–1763*, Warszawa 2002, s. 131–132; A. B. Zakrzewski, op. cit., s. 121–122.

⁶ M. Jusupović, op. cit., s. 271.

⁷ W. Bondyra, op. cit., s. 34.

na Litwie były one dość silne⁸. Tak bywało też w powiecie kowieńskim, gdzie w 1760 roku jeden z liderów powiatowych, Antoni Zabięłło, informował, że instrukcję ułożył jego brat zgodnie z wolą Michała Kazimierza Radziwiłła, a inni urzędnicy jedynie ją podpisali⁹. Przed poprzednim sejmem w 1758 roku Radziwiłłowie przygotowali punkty, które miały znaleźć się w instrukcjach, a podkanclerzy Michał Sapieha wysłał na sejmiki list ze swoimi sugestiami. Część z tych punktów niemal bez zmian zamieszczono w instrukcji kowieńskiej, niemniej dotyczyły one jedynie najważniejszych problemów centralnych¹⁰. Wzmianki dotyczące spraw ogólnopaństwowych, a zwłaszcza związane z rywalizacją największych stronnictw politycznych, były forsowane przez działaczy tych stronnictw¹¹. Wiadomo, jak wpływali oni na punkty dotyczące bieżącej polityki państwowej¹². Dobrym tego przykładem może być list Michała Fryderyka Czartoryskiego z 1746 roku. Autor przypochlebia się Antoniemu Zabięłłowi, pisząc, że adresat najlepiej wie, co zamieścić w instrukcji, ale jednocześnie sam zamieszcza zalecenia dotyczące utrzymania sejmu i aukcji wojska¹³. Przed tym samym sejmem inny z liderów powiatowych tłumaczył się Michałowi Kazimierzowi Radziwiłłowi z umieszczenia w instrukcji punktu dotyczącego podymnego¹⁴. Z kolei w 1766 roku dyplomaci rosyjscy skłonili Zabięłłowa do umieszczenia w instrukcji kowieńskiej punktu o dysydentach, który przyjęły zaledwie cztery powiaty¹⁵. Przywódcy stronnictw politycznych, a nieraz też obce dwory, interesowali się zatem punktami dotyczącymi polityki centralnej,

⁸ A.B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustroj – społeczeństwo*, Warszawa 2013, s. 100.

⁹ A. Zabięłło do M.K. Radziwiłła, 26 VIII 1760, Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów [dalej AR] V, 18197/4, s. 1–2.

¹⁰ List M.A. Sapiehy na sejmiki, 1758, Biblioteka Jagiellońska, 6214, k. 17; Punkty do instrukcji poselskich, 1758, AGAD AR II 2809; Instrukcja 1758, k. 539v–540, 543.

¹¹ A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 121–126.

¹² Z. Zielińska, *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej 1743–1752*, Warszawa 1983, s. 208, 249–253; A. Danilczyk, op. cit., s. 118–119.

¹³ M.F. Czartoryski do A. Zabięłłowa, 2 VIII 1746, Biblioteka Czartoryskich [dalej BC] 3880, s. 55.

¹⁴ S. Siruć do K.M. Radziwiłła, 22 VIII 1746, AR V 14406/1, s. 115–117.

¹⁵ Z. Zielińska, *Polska w okowach „systemu północnego” 1763–1766*, Warszawa 2012, s. 493.

ale można przypuszczać, że szlachta cieszyła się większą swobodą przy podejmowaniu spraw lokalnych¹⁶.

Kwestie powiatowe w interesującym nas okresie stanowiły przeważnie znaczną część poszczególnych instrukcji. Mniej wyraźne było to na początku panowania Augusta III, kiedy to dominowały w nich problemy relacji z Rosją¹⁷. W kolejnych latach przeważały punkty związane z opodatkowaniem i inne sprawy dotyczące bezpośrednio szlachty¹⁸, częste są też wzmianki przypominające pozycję i przywileje Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wynikały one z zaniedbywania przez Augusta III Rzeczypospolitej, a zwłaszcza Litwy¹⁹, oraz z osobistych interesów liderów litewskich²⁰. Coraz większa część instrukcji poświęcona była sprawom powiatowym, np. w 1748 roku zajmowały one połowę punktów i utrzymywały się na dość wysokim poziomie do końca panowania saskiego. Pod koniec życia Augusta III narastało zainteresowanie bieżącą polityką centralną²¹, a nawet pojawiały się propozycje reform²². Jednocześnie powiększała się (przez całe panowanie ostatniego Sasa znaczna) liczba rekomendacji personalnych, lecz miały one często wydźwięk polityczny²³. Te pierwsze po marazmie czasów saskich przeblęski ożywienia życia politycznego w Rzeczypospolitej były zapowiedzią zmian w czasach stanisławowskich.

Już od ostatniego bezkrólewia znaczna część punktów instrukcji poświęcona była centralnej polityce bieżącej. Wynikało to z ożywienia życia politycznego Rzeczypospolitej związanego z nasileniem występowania

¹⁶ W. Bondyra, op. cit., s. 36.

¹⁷ Instrukcja 1733, k. 24; Instrukcja 1735, k. 1020v–1022; Instrukcja 1736, k. 23v–25v. Ze względu na wysoką liczbę odwołań do instrukcji podaję jedynie ich daty, a pełne adresy bibliograficzne zamieszczam na końcu.

¹⁸ Instrukcja 1738, k. 529; Instrukcja 1740, k. 822v, 824v; Instrukcja 1744; k. 424–426; Instrukcja 1748, k. 212. Oprócz spraw gospodarczych dużym zainteresowaniem szlachty cieszyło się usprawnienie sądownictwa, np. Instrukcja 1744, k. 423v–425; Instrukcja 1748, k. 212; Instrukcja 1750, k. 542v.

¹⁹ Instrukcja 1740, k. 822; Instrukcja 1744, k. 423v; Instrukcja 1748, k. 212.

²⁰ Instrukcja 1738, k. 529; Instrukcja 1740, k. 823–823v.

²¹ Instrukcja 1758, k. 540; Instrukcja 1760, k. 586v, 588.

²² Instrukcja 1758, k. 543.

²³ Pod koniec panowania Augusta III często polecano uwadze sejmu zasługi stronników Familii, np. Instrukcja 1758, k. 540v; Instrukcja 1760, k. 589–590.

istotnych wydarzeń politycznych. Król, krajowi liderzy polityczni, jak również obce dwory starały się o umieszczanie w instrukcjach punktów, które były dla nich najistotniejsze na kolejnych sejmach. Właśnie w instrukcji kowieńskiej udało się umieścić punkt o dysydentach popierany przez Rosję w 1766 roku²⁴, czy punkt o usunięciu nazwiska Branickiego z dekretu w sprawie Dogrumowej w 1786 roku²⁵. W okresie wolnych sejmów lat 1778–1786 sytuacja polityczna w Rzeczypospolitej nieco się uspokoiła, a więc i w instrukcjach znajdujemy dużo mniej punktów dotyczących spraw centralnych. Częściej natomiast pojawiają się kwestie związane z pozycją Wielkiego Księstwa Litewskiego w Rzeczypospolitej. Wynikało to z utworzenia silnego stronnictwa regalistycznego na Litwie, którego przywódca, Antoni Tyzenhauz, dbał, by partia ta zajmowała silną pozycję na scenie politycznej Rzeczypospolitej²⁶. Dzięki stronnikom dworskim pojawiały się też punkty popierające zreformowanie państwa²⁷. Być może właśnie w wyniku reform przeprowadzanych od początku panowania Stanisława Augusta zanikały punkty dotyczące zmian w sądownictwie, jak również spraw gospodarczych. Te ostatnie poruszane są rzadziej niż za Augusta III, lecz nadal skupiają się na nieobciążaniu szlachty podatkami²⁸. Podobnie jak tych kwestii, w instrukcjach czasów stanisławowskich jest coraz mniej punktów dotyczących spraw powiatowych. Dość liczne są one jeszcze na początku panowania ostatniego króla i na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, gdy, jak wspomniano wyżej, sytuacja polityczna kraju uspokoiła się. Przed ostatnimi sejmami Rzeczypospolitej, w związku z przełomami politycznymi związanymi z Sejmem Wielkim i upadkiem Rzeczypospolitej, punkty dotyczące kwestii lokalnych pojawiają się sporadycznie. Należy przy tym pamiętać, że raczej ogólne instrukcje wysyłane na sejmiki przez Stani-

²⁴ Z. Zielińska, *Polska w okowach „systemu północnego”*, s. 493.

²⁵ A. Danilczyk, op. cit., s. 118–119.

²⁶ Szczególnie liczne postulaty dotyczące na przykład rezydowania króla na Litwie, alternatywy sejmów czy zrównania pozycji marszałków litewskich z koronnymi kasztelanami mniejszymi pojawiają się w 1778 r., Instrukcja 1778, k. 275–275v.

²⁷ Instrukcja 29 X 1764, k. 702v.

²⁸ Instrukcja 29 X 1764, k. 703; Instrukcja 1780, k. 703v; Instrukcja 1786, k. 1093v.

sława Augusta zostawiały szlachcie dość dużą swobodę, co do treści wydawanych przez zgromadzenia szlacheckie dokumentów²⁹.

Z przeglądu tego wynika, że punkty dotyczące spraw powiatowych występowały w prawie wszystkich instrukcjach, ale nigdy w nich nie przeważały, a często stanowiły niewielką część. Czyżby szlachta nie interesowała się problemami lokalnymi? Czy może skupiała się na ustosunkowaniu do spraw ogólnopolskich, a spraw powiatowych raczej nie kierowano do sejmu, wiedząc, że ten z różnych względów nie mógł sprawnie się nimi zająć? Przypomnijmy, że za Augusta III prawie wszystkie sejmy zostały zerwane, co unieważniło ich uchwały. Z kolei za Stanisława Augusta część sejmów była skupiona na przełomowych wydarzeniach politycznych, a kilka sejmów nieskonfederowanych po pierwszym rozbiore nie mogło zrobić dużo więcej poza rozliczeniem centralnych magistratur i powołaniem członków na kolejną ich kadencję. Wiele spraw lokalnych dużo łatwiej i sprawniej można było przeprowadzić na szczeblu lokalnym. Według zajmującego się siedemnastowieczną Litwą H. Wisnera szlachta właśnie sama podejmowała decyzję w takich kwestiach, a w instrukcjach zamieszczała prośby o zatwierdzenie ich³⁰. Głównym forum były tu sejmiki gospodarcze, które zajmowały się przede wszystkim uchwalaniem powiatowych podatków i wyborem ich poborców, ale też na przykład problemami związanymi ze stacjonowaniem obcych wojsk. Należy jednak pamiętać, że Sejm Niemy z 1717 roku odebrał sejmikom gospodarczym część kompetencji finansowych i wojskowych³¹. Być może w wyniku tej reformy szlachta kowieńska domagała się w instrukcji z 1788 roku wzmocnienia władzy gospodarczej sejmików, choć jako powód podawano odstąpienie od przepisów prawa. Posłowie mieli żądać uchwalenia prawa o „gospodarstwie powiatowym” w celu wspólnego zajmowania się sprawami powiatu. Wynikiem zaniedbań w tej kwestii miały być „zamki nasze, archiwa do ruiny przywiezione, sądy niepoważne, złoczyńce bez straży i kary, drogi i handel zaniedbany, a ego-

²⁹ Por. *Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kulczycki, Kraków 1887, s. 350, 356.

³⁰ H. Wisner, op. cit., s. 687–688.

³¹ A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie*, s. 212; A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 183–184.

izm wzrost biorący, zgoła rząd cały w częściach narodowych stargany i zaniedbany, a prawa przestają być poważane”³². Widzimy więc, że na forum samorządowym szlachta chciała się zająć głównie kwestiami sądownictwa, budynków użyteczności publicznej oraz gospodarczymi. Istotna była też kwestia wyboru poborców podatków, o czym wspomiano w instrukcjach z 1780 i 1782 roku. Sejmikujący domagali się, by wybierać ich spośród miejscowych, którzy znają okoliczną szlachtę i nie będą jej niesłusznie oskarżać, jak to robili poborcy wyznaczeni odgórnie przez podskarbiego Tyzenhauza³³. Pojawia się pytanie, w jakim stopniu ten punkt instrukcji był efektem dążenia do wzmocnienia samorządności, a w jakim służył zwalczaniu wpływów Tyzenhauza przez rywalizującą z regalistami w powiecie kowieńskim fakcją zabiellofską.

Nie był to jedyny przypadek wykorzystywania instrukcji dla posłów na sejm w powiatowej rywalizacji politycznej. Najlepszym tego przykładem może być instrukcja z 1776 roku, kiedy to postulowano przywrócenie repartycji sądów ziemskich żmudzkich z Szawel do Telsz, jako bliżej położonych³⁴. Właśnie Antoni Tyzenhaz przeniósł sądy do Szawel, ponieważ podlegała mu ekonomia szawelska, zatem to posunięcie zwiększało jego wpływy na Żmudzi³⁵. Tymczasem starostwo telszewskie było w rękach Józefa Zabielly, więc przywrócenie obradowania w Telszach leżało w interesie jego rodziny³⁶. Z kolei w 1780 roku skarżono się na przeprowadzanie przez kancelarię grodzką transakcji bez wiedzy marszałka, który był upoważniony do ich kontrolowania. Urząd ten sprawował wtedy Ignacy Zabiello. Proponowano przeniesienie transakcji publicznych do kancelarii ziemskiej³⁷. Ziemstwo było opanowane przez Zabiello, podczas gdy w grodzie większe wpływy mieli stronnicy dworscy, więc punkt ten zapewne służył uzyskaniu przewagi nad przeciwnikami politycznymi³⁸.

³² *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, wyd. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015, s. 143.

³³ Instrukcja 1780, k. 703v; Instrukcja 1782, k. 901.

³⁴ Instrukcja 1776, k. 1172.

³⁵ *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, Warszawa 2015, t. 3, s. 37.

³⁶ M. Jusupović, op. cit., s. 281.

³⁷ Instrukcja 1780, k. 705v.

³⁸ M. Jusupović, op. cit., s. 346.

Również za panowania Augusta III liderzy kowieńscy wykorzystywali instrukcje do wzmocnienia swojej pozycji. Możemy się domyślać, że nie bez ich udziału regularnie pojawiały się w instrukcjach wyrazy wdzięczności za ich zasługi³⁹. Zdarzały się też punkty, w których rekomendowano ich do urzędów. Najlepszym tego przykładem jest rekomendacja Jana Zabięły na godność senatorską, powtarzana w instrukcjach z lat 1744 i 1748⁴⁰ oraz w korespondencji z magnatami⁴¹. Efektem tych starań było uzyskanie przez Zabięłę w 1752 roku godności kasztelana mściśławskiego⁴². Nieco zbyt ambitne było, pojawiające się tylko w instrukcji z 1762 roku, zalecenie Antoniego Zabięły jako kandydata do buławy⁴³. Niewiele później, na początku panowania Stanisława Augusta, domagano się oddania łowczemu, który to urząd sprawował wtedy tenże Zabięło, dawnych przywilejów i związanych z tym urzędem majątków⁴⁴. Chodziło tu zapewne o dobra, które trzymał łowczy nadworny Karol Brühl⁴⁵. Z kolei w 1778 roku zajmowano się wzmocnieniem uprawnień sędowniczych kasztelanów, względnie marszałków, co też mogło być inspirowane przez marszałka kowieńskiego⁴⁶. Standardowym punktem w instrukcjach w czasach Stanisława Augusta, dotyczącym prerogatyw marszałków powiatowych, było umieszczenie ich w senacie jako odpowiedników kasztelanów mniejszych w Koronie, by przybliżyć liczebność senatorów litewskich do koronnych⁴⁷. Projekt ten był postulowany przez litewskich regalistów z Antonim Tyzenhauzem na cze-

³⁹ Instrukcja 1744, k. 424v; Instrukcja 1758, k. 542; Instrukcja 1760, k. 591–591v; Instrukcja 1762, k. 575v; Instrukcja 29 X 1764, k. 705; Instrukcja 1766, k. 1346v; Instrukcja 1768, k. 1398; Instrukcja 1778, k. 276; Instrukcja 1780, k. 704v; Instrukcja 1782, k. 902v.

⁴⁰ Instrukcja 1744, k. 425; Instrukcja 1748, k. 212v.

⁴¹ M.F. Czartoryski do J. Zabięły, 26 IX 1750, 25 VI 1752, BC 3880, s. 171–172, 211; A. Zabięło do Radziwiłła, b.d. ARV 18197/5, s. 49–50.

⁴² *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, Warszawa 2009, t. 2, s. 360.

⁴³ Instrukcja 1762, k. 575v.

⁴⁴ Instrukcja 6 II 1764, k. 622v; Instrukcja 29 X 1764, k. 705v; Instrukcja 1766, k. 1346v–1347.

⁴⁵ M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 2, Warszawa 1986, s. 410–415.

⁴⁶ Instrukcja 1778, k. 276.

⁴⁷ Instrukcja 1776, k. 1171v; Instrukcja 1778, k. 275v; Instrukcja 1780, k. 704v; Instrukcja 1782, k. 901v; Instrukcja 1786, k. 1093v.

le⁴⁸, ale możemy się domyślać, że i marszałek kowieński patrzył na niego przychylnie.

W instrukcjach kowieńskich nie brakowało również interesów głównego rywala Zabiełłów w tym okresie, a mianowicie Szymona Sirucia. Łątwo dopatrzyć się jego interesów w pochodzącym z 1758 roku postulatcie potwierdzenia dekretu nadającego jurysdykcję starościńską w Kownie tamtejszym starostom, który to urząd sprawował wtedy właśnie Siruć⁴⁹. W podobnym czasie domagano się potwierdzenia prerogatyw starostów i wojewodów dotyczących kontroli rachunków miejskich i ich władzy sądowniczej nad Żydami i Tatarami⁵⁰. W kolejnych instrukcjach z lat sześćdziesiątych XVIII wieku proszono o zwrot do starostwa kowieńskiego ekonomii kowieńskiej, oddanej jeszcze za Zygmunta III tymczasowo Annie z Ketlerów Radziwiłłowej⁵¹. Punkt ten również związany był ze staraniami starosty Sirucia. Niemniej w późniejszym czasie zysk z ekonomii kowieńskiej zamierzano przeznaczyć na utrzymanie starostwa i zbudowanie archiwum w celu przechowywania ksiąg grodzkich⁵². Było to zgodne z postanowieniami statutów i uchwałą sejmiku koronacyjnego 1764 roku nakazującą budowę mурowanych archiwów na akta sądowe⁵³. Wracamy tu zatem do wspomianej już wcześniej kwestii zaniedbania budowl publicznych.

Autorzy instrukcji nie byli zatem całkiem obojętni na problemy publiczne powiatu kowieńskiego. Usprawnieniu funkcjonowania sądu ziemskiego kowieńskiego służył punkt z 1764 roku, kiedy to martwiono się długotrwałymi wakansami urzędów ziemskich kowieńskich powodującymi niesprawność sądownictwa i proszono posłów, by starali się o zabezpieczenie regularnego wybierania urzędników⁵⁴. Punkt ten był rezultatem

⁴⁸ J. Michalski, *Zagadnienie unii polsko-litewskiej w czasach panowania Stanisława Augusta*, [w:] *Studia Historyczne z XVIII i XIX wieku*, red. Z. Zielińska, W. Kriegseisen, t. 1, Warszawa 2007, s. 54–55.

⁴⁹ Instrukcja 1758, k. 543v.

⁵⁰ Instrukcja 1744, k. 426; Instrukcja 1750, k. 179; Instrukcja 1758, k. 543v.

⁵¹ Instrukcja 1760, k. 588v; Instrukcja 1762, k. 574; Instrukcja 6 II 1764, k. 622v; Instrukcja 29 X 1764, k. 705v.

⁵² Instrukcja 1766, k. 1347.

⁵³ A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 200.

⁵⁴ Instrukcja 6 II 1764, k. 621v.

wakowania urzędów sędziego i pisarza ziemskiego przez większość panowania Augusta III. Podobnie we wcześniejszych instrukcjach interesowano się kwestią zreformowania sądownictwa dla przyspieszenia procesów⁵⁵, a wzmocnieniu autorytetu sądów powiatowych miało służyć przydanie im siły militarnej sformowanej z miejscowych wojskowych, jak również żołnierzy regimentowych⁵⁶.

W tej samej instrukcji dziękowano prymasowi za utrzymanie pokoju, a przede wszystkim uwolnienie powiatu kowieńskiego od uciążliwej obecności obcych wojsk⁵⁷. Trudności spowodowane przez wojska rosyjskie należały do głównych zmartwień obywateli kowieńskich zwłaszcza na początku panowania Augusta III. W latach 1735–1736 w instrukcjach proszono o usunięcie zagranicznych oddziałów z granic polskich, a przede wszystkim zdjęcie z powiatu kowieńskiego obowiązku dostarczania prowiantu dla garnizonu i uwolnienie od przemarszów wojsk⁵⁸. W kolejnych latach żądano naprawienia krzywd spowodowanych przez te wojska za pomocą powołanych w tym celu odpowiednich komisji⁵⁹. Nie brakowało też punktów dotyczących stosowania przemocy przez sąsiednie mocarstwa wobec poszczególnych obywateli, na przykład porwanie przez wojska pruskie Zachariasza Iwaskiewicza czy księdza Antoniego Ryswelka⁶⁰.

Z pomniejszych kwestii dotyczących publicznych spraw powiatu warto zwrócić uwagę na punkt instrukcji z 1744 roku, w którym proponowano szukanie środków dla utrzymania sprawności poczty litewskiej⁶¹. W 1764 roku również wspomniano o usprawnieniu poczty, ale „tak, aby bez uciążliwej pracy od listów do skutku przyprowadzona oraz żeby dawany

⁵⁵ Instrukcja 1758, k. 542v.

⁵⁶ Instrukcja 1744, k. 425; Instrukcja 1748, k. 212v.

⁵⁷ Instrukcja 6 II 1764, k. 620v–621.

⁵⁸ Instrukcja 1735, k. 1020v; Instrukcja 1736, k. 23v.

⁵⁹ Instrukcja 1736, k. 25v; Instrukcja 29 X 1764, k. 703; Instrukcja 1760, k. 587v; Instrukcja 1762, k. 573v. Nie zapomniano też o próbach powstrzymania i wynagrodzenia porwania chłopów do Rosji i żądania zaprzestania płacenia kontrybucji; Instrukcja 1736, k. 25v; Instrukcja 1738, k. 528v; Instrukcja 1740, k. 824.

⁶⁰ Instrukcja 1736, k. 25, 25v; Instrukcja 1738, k. 529.

⁶¹ Instrukcja 1744, k. 431.

dotąd na pocztę podatek i prywatne poczty zniesione były⁶². Według Wojciecha Kriegseisena tego rodzaju postulaty wiązały się z zainteresowaniem regularnym dopływem informacji, zwłaszcza w postaci gazet pisanych, a później drukowanych. Sejmiki potrafiły same finansować działalność poczty i organizować systemy pocztowe⁶³. Jednak szlachta kowieńska zrzucała szukanie środków na utrzymanie poczty na sejm.

Stosunkowo rzadko autorzy instrukcji zajmowali się sprawami gospodarczymi. Zapewne, jak wyżej wspomniano, należały one do tych, które łatwiej było powierzyć samorządowi szlacheckiemu, niż czekać, aż zainteresuje się nimi i tak bezskuteczny w czasach ostatniego Sasa sejm. Wyjątkowo w 1748 roku w instrukcji umieszczono punkty dotyczące transportu zboża. Doradzano zabezpieczenie wicin, nieraz ulegających wypadkowi na rzekach, poprzez oczyszczenie rzek Wilii i Niemna oraz uregulowanie Niewiaży. Planowano wykorzystać w tym celu pieniądze obiecane przez podskarbiego Fleminga⁶⁴. Warto zauważyć, że czasem skarb Rzeczypospolitej przeznaczał fundusze na podobne cele⁶⁵. W 1744 roku powodem protestów było „prowadzenie towarów leśnych tak rzekami nieportowemi, jako też i brzegami, to jest puszciami, lasami, groblami, gruntami, wsiami”, gdyż dopatrywano się w tym krzywdy szlachty posiadającej tereny, przez które przebiegały te trasy⁶⁶. Z kolei w 1766 roku zabiegano o odbudowę i zachowanie portu na Żmudzi, zapewne na rzece Świętej⁶⁷. Nie było to co prawda na terenie powiatu kowieńskiego, ale zapewne miało znaczenie dla handlu prowadzonego przez obywateli kowieńskich. Liderzy kowieńscy interesowali się zresztą sytuacją na Żmudzi, na przykład w instrukcjach z 1758 i 1760 roku chciano powiększyć liczebność tamtejszych sądów dla przyspieszenia wymierzania sprawiedliwości⁶⁸. Realizacja tego postulatu mogłaby skutkować pomnożeniem urzędów, które objęłyby szlachta.

⁶² Instrukcja 29 X 1764, s. 703.

⁶³ W. Kriegseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991, s. 97.

⁶⁴ Instrukcja 1748, k. 214.

⁶⁵ R. Rybarski, *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937, s. 431.

⁶⁶ Instrukcja 1744, k. 430v.

⁶⁷ Instrukcja 1766, k. 1347v.

⁶⁸ Instrukcja 1758, k. 542v; Instrukcja 1760, k. 591v.

Więcej niż spraw dotyczących powiatu kowieńskiego mamy w instrukcjach punktów mówiących o miastach. Zapewne wynika to po części ze starań ich mieszkańców. Historycy dyskutują nad udziałem przedstawicieli miast w sejmikach, gdyż brakuje jednoznacznych informacji na ten temat. Najprawdopodobniej wysłannicy największych miast uczestniczyli tylko jako bierni obserwatorzy. Natomiast ich zakulisowe starania o uzyskanie wpływu na obrady są raczej bezdyskusyjne⁶⁹. Zapewne jednak i szlachta widziała korzyści z poprawy stanu miast, choćby dlatego, że posiadała w nich nieruchomości.

W czasach Augusta III większość postulatów dotyczących miast wynikała ze zniszczeń wojennych i spowodowanych przez ogień. Stolicę powiatu kowieńskiego na początku XVIII wieku dotknęła okupacja wojsk, a w 1731 roku doszło do wielkiego pożaru, z którego ocalało ledwie kilkanaście domów i kościół ewangelicki⁷⁰. Jeszcze w 1735 roku skarżono się na garnizon w Kownie, który nękał powiat ciągłymi przemarszami i wymaganiami prowiantu⁷¹. Liczne punkty w instrukcjach odzwierciedlają starania o poprawę sytuacji miasta. Aż sześć razy w kolejnych instrukcjach z lat trzydziestych i czterdziestych XVIII wieku proszono o zwolnienie Kowna na kilka lat z podatków czopowego, szelężnego i podymnego. Uzasadnieniem tego miały być „trwające w ojczyźnie *bellorum motus* i postronnych wojsk ingruencje, ale też z okazji w roku 1732 poniesionego pożaru ze wszelkiej będąc spoliowane ozdoby [Kowno] *desertum* prawie *representat Arabiam*”⁷². Mimo ustawy z 1736 roku potwierdzającej wcześniejsze prawa i nadania dla Kowna oraz przywileju handlowego wydanego przez Augusta III, dopiero po kilkudziesięciu latach miasto podniosło się po pożarze⁷³.

⁶⁹ W. Kriegseisen, op. cit., s. 42; A. Ragauskas, *Vilniaus miestėčių valdančiojo elito dalyvavimas seimuose XVII antroje pusėje*, „Lituanistica” 1998, nr 4, s. 20; A. Rachuba, *Uczestnicy sejmików litewskich w latach 1565–1764*, [w:] *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Siedlce 2013, s. 26.

⁷⁰ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 4, Warszawa 1880-1914, s. 528.

⁷¹ Instrukcja 1735, k. 1021.

⁷² Instrukcja 1735, k. 1022v; Instrukcja 1736, k. 25v; Instrukcja 1738, k. 531v; Instrukcja 1740, k. 823v; Instrukcja 1744, k. 429v; Instrukcja 1748, k. 213v.

⁷³ *Volumina Legum*, t. 6, s. 329; *Słownik Geograficzny*, t. 4, s. 528–529.

Na początku panowania Stanisława Augusta odnowiono prawa miejskie⁷⁴, mimo to w kolejnych latach nadal żądano zachowania praw i przywilejów Kowna dla zapobieżenia upadkowi miasta:

Miasto Kowno nie w mniejszych Księstwa Litewskiego liczące się ozdobach, gdy przez różne klęski spustoszone dotąd nie tylko rozkwitnąć nie mogło, ale bardziej jeszcze z mieszczanów ogołaca się, wejrzeniu N.K.J. i zgromadzonych stanów przy zachowaniu praw dawnych i przywilejów i konstytucjach *de emporio* służących submitować się będą⁷⁵.

Kowno zostało też dotknięte zreformowanymi podatkami, na przykład nowym podymnym z 1775 roku czy cłem generalnym. Zapewne na skutek tych reform w 1780 roku proszono o zwolnienie z nowo nałożonych podatków generalnych i akcyz, które powodowały jeszcze większe wyludnianie miasta⁷⁶.

Jak można było już wyżej zauważyć, autorzy instrukcji doceniali znaczenie przywilejów handlowych dla rozwoju miasta. Za czasów saskich kilkakrotnie domagano się potwierdzenia emporium w Kownie, przez które przechodził szlak handlu z Prusami⁷⁷. W 1748 roku proszono o potwierdzenie prawa składu i handlu w mieście różnymi towarami. Prawa takie nadano Kownu w 1581 roku i potwierdzono kilkakrotnie⁷⁸. Powtarzano też żądanie realizacji dekretu w sprawie Kowna z kupcem królewieckim i posłem pruskim dla zapewnienia bezpieczeństwa handlu z tamtejszymi kupcami⁷⁹. Postulaty dotyczące przywilejów i zwolnień podatkowych dla miast są dość typowe dla różnych instrukcji w dziejach Rzeczypospolitej⁸⁰.

⁷⁴ *Słownik Geograficzny*, t. 4, s. 529.

⁷⁵ Instrukcja 1768, k. 1398; Instrukcja 1776, k. 1170; Instrukcja 1778, k. 276v; Instrukcja 1780, k. 705; Instrukcja 1782, k. 902.

⁷⁶ Instrukcja 1780, k. 705.

⁷⁷ Instrukcja 1740, k. 822v; Instrukcja 1744, k. 429; Instrukcja 6 II 1764, k. 622v; Instrukcja 1766, k. 1347v; Instrukcja 29 X 1764, k. 704.

⁷⁸ Instrukcja 1748, k. 213v; *Słownik Geograficzny*, t. 4, s. 527.

⁷⁹ Instrukcja 1740, k. 823v; Instrukcja 1744, k. 429v–430; Instrukcja 1748, k. 213v.

⁸⁰ Według E. Opalińskiego były to główne punkty dotyczące miast w końcu XVI i pierwszej połowie XVII w., E. Opaliński, op. cit., s. 205.

Znaczną rolę w gospodarce miast litewskich w tym okresie odgrywali Żydzi, jednak szlachta uważała, że naruszają oni jej przywileje handlowe. Skargi na Żydów pojawiały się zarówno w czasach saskich, jak i stanisławowskich, a nalegania na ograniczenia dla Żydów w dziedzinie handlu nie tylko w kowieńskim należą do typowych uchwał sejmikowych⁸¹. Szlachcie przeszkadzały zwłaszcza ich kontrakty z wojskiem rosyjskim⁸². Skarżono się na pogarszającą się sytuację litewskich miast i miasteczek wynikającą z przejmowania handlu przez cudzoziemców za pośrednictwem Żydów. W związku z tym proponowano wprowadzenie ograniczenia wywozu za granicę bydła i towarów⁸³. Z drugiej strony w wyniku problemów z zakupem mięsa chciano zezwolić Żydom kowieńskim na handel i rzeź bydła⁸⁴.

Podjęmowano poza tym innego rodzaju działania dla podniesienia znaczenia i poprawienia sytuacji Kowna. W 1750 roku proponowano przeniesienie kadencji Trybunału Skarbowego do Kowna w przypadku odłączenia go od Głównego, za czym też optowali autorzy instrukcji kowieńskich⁸⁵. Podniosłoby to prestiż miasta, mogłoby spowodować napływ ludności, związany z nabywaniem nieruchomości przez liderów politycznych i ożywienie gospodarcze w trakcie zjazdów na Trybunał. Podobnie w 1790 roku chciano umieścić w Kownie Komisję Skarbową⁸⁶.

Zniszczone przez wojny i pożary miasta litewskie wymagały odbudowy. W 1744 roku proponowano ogrodzenie najważniejszych miast „murami, parkanami, wałami albo sztakietami” oraz zalecano pełnienie wart przez mieszkańców dla bezpieczeństwa, ale też ozdoby miasta⁸⁷. Wynika to zapewne ze zniszczenia murów i braku poczucia bezpieczeństwa mieszkańców Wielkiego Księstwa związanego z obecnością obcych wojsk, ale zapewne też

⁸¹ A. Michałowska-Mycielska, *Sejmy i sejmiki koronne wobec Żydów: wybór tekstów źródłowych*, Warszawa 2006, s. 10.

⁸² Instrukcja 1758, k. 543; Instrukcja 1760, k. 592.

⁸³ Instrukcja 29 X 1764, k. 705.

⁸⁴ Instrukcja 1740, k. 824.

⁸⁵ Instrukcja 1750, k. 179; Instrukcja 1758, k. 539v; Instrukcja 1760, k. 588; Instrukcja 1762, k. 573v; Instrukcja 6 II 1764, k. 621v.

⁸⁶ Instrukcja 1790, s. 148.

⁸⁷ Instrukcja 1744, k. 425v.

z najazdów zbójcekich⁸⁸. Postulat ten może poza tym świadczyć o rozwoju miast wychodzących poza dawne mury lub dotąd ich niemających. Obywatele kowieńscy zwracali także uwagę na ruinę domów w miastach litewskich i proponowali zastawianie ich za pośrednictwem sądów⁸⁹. Przyczyną ruiny miast stołecznych miało być nadmierne nakładanie podatków, więc proponowano zmianę formy opłat dla umożliwienia odbudowy⁹⁰.

Skarb Rzeczypospolitej niejednokrotnie udzielał środków na reperacje budynków, zwłaszcza służących użytkowi publicznemu⁹¹. Autorzy instrukcji kowieńskiej przed sejmem koronacyjnym starali się o środki na konserwację „kościół farnego miasta Kowna strukturę wielkością prawie w całej prowincji litewskiej przewyższającego”⁹². Ostatecznie udało się je uzyskać w 1771 roku od króla⁹³. Z kolei, gdy w 1780 roku wskazywano na trudną sytuację finansową prowadzonego przez rochitów szpitala kowieńskiego, proszono tylko o zwolnienie z podatków, a nie żądano zasiłku finansowego⁹⁴.

W większości instrukcji z omawianego okresu pojawiają się liczne punkty dotyczące fundacji duchownych, które też sprzyjały rozwojowi miast. Liczebność tych wzmianek wynika z potrzeby odbudowy i powiększenia prestiżu miast, jak i zapewne z pobudek religijnych⁹⁵. Autorzy instrukcji kowieńskich popierali budowę kościoła i klasztoru Karmelitów w Kownie⁹⁶. Klasztor ten ufundowany został w 1716 roku, lecz ucierpiał w pożarze. W 1770 roku karmelici otrzymali kościół św. Krzyża pod Kownem. Prośby o potwierdzenie fundacji dla tej świątyni były już wcześniej

⁸⁸ Bezpieczeństwo Wielkiego Księstwa budziło słuszne obawy, np. w 1744 r. starano się o zapobieżenie najazdom panów kurlandzkich i semigalskich na ziemie litewskie; Instrukcja 1744, k. 427; Instrukcja 1748, k. 213.

⁸⁹ Instrukcje 1744, k. 430; Instrukcja 1748, k. 213v–214.

⁹⁰ Instrukcja 1758, k. 543.

⁹¹ R. Rybarski, op. cit., s. 431.

⁹² Instrukcja 29 X 1764, k. 705.

⁹³ *Słownik Geograficzny*, t. 4, s. 529.

⁹⁴ Instrukcja 1780, k. 705v.

⁹⁵ W. Kriegseisen, op. cit., s. 96.

⁹⁶ Instrukcja 1738, k. 532v; Instrukcja 1740, k. 824v; Instrukcja 1744, k. 428v; Instrukcja 1748, k. 213v; Instrukcja 1758, k. 542v; Instrukcja 1760, k. 589; Instrukcja 1762, k. 574v; Instrukcja 6 II 1764, k. 622; Instrukcja 29 X 1764, k. 704.

kilkakrotnie wspomniane w instrukcjach, gdyż wymagała remontu po uszkodzeniach z czasów wojny północnej⁹⁷. Kolejnym zakonem, o którym nieraz wspomniano, byli dominikanie⁹⁸, których klasztor znajdował się w Kownie od XVII wieku, a w XVIII był rozbudowywany⁹⁹. Pamiętano też o jezuitach, co mogło być związane z ich działalnością edukacyjną¹⁰⁰. Jeszcze w 1748 roku szlachta kowieńska popierała fundacje dla odbudowywanego po pożarze kolegium jezuickiego w Kownie¹⁰¹. Można to porównać z typowym dla instrukcji sejmikowych poparciem dla szkół wyższych, na przykład akademii jezuickich, ograniczonym jednak do deklaracji werbalnych i starań o zatwierdzenie fundacji¹⁰². Po powołaniu Komisji Edukacji Narodowej obywatele kowieńscy deklarowali poparcie dla rozwoju edukacji szlachty. W 1776 roku proponowano powiększenie funduszy w celu ułatwienia dostępu szlachty do szkół oraz zapewnienia funkcjonowania akademii w każdej prowincji¹⁰³. Jednocześnie żądano przeznaczenia części funduszy edukacyjnych na kolegia na Litwie, w których mogliby nauczać byli nauczyciele jezuicy¹⁰⁴. Przed kolejnym sejmem opowiadano się nawet za przywróceniem zakonu jezuitów¹⁰⁵, a przynajmniej zapewnieniem godnego odpoczynku dawnym nauczycielom z zakonu jezuickiego¹⁰⁶. Co interesujące, Kowno było w tym czasie ośrodkiem szkolnym, do którego przysyłano dzieci z okolicznych parafii¹⁰⁷.

⁹⁷ Instrukcja 1738, k. 529v; Instrukcja 1740, k. 824v; Instrukcja 1744, k. 428v; Instrukcja 1758, k. 542v; Instrukcja 1760, k. 589; Instrukcja 6 II 1764, k. 622.

⁹⁸ Instrukcja 1758, k. 542v; Instrukcja 1760, k. 589; Instrukcja 1762, k. 574v; Instrukcja 6 II 1764, k. 622; Instrukcja 1766, k. 1348; Instrukcja 1778, k. 276; Instrukcja 1780, k. 708; Instrukcja 1782, k. 902v.

⁹⁹ *Słownik Geograficzny*, t. 4, s. 527.

¹⁰⁰ Instrukcja 1758, k. 542v; Instrukcja 1760, k. 588v; Instrukcja 1762, k. 574; Instrukcja 6 II 1764, k. 622.

¹⁰¹ Instrukcja 1748, k. 214v.

¹⁰² W. Kriegseisen, op. cit., s. 94.

¹⁰³ Instrukcja 1776, k. 1171.

¹⁰⁴ Instrukcja 1776, k. 1172.

¹⁰⁵ Instrukcja 1778, k. 276. Podobnie w 1790, Instrukcja 1790, s. 149.

¹⁰⁶ Instrukcja 1778, k. 275v.

¹⁰⁷ A. Pacevičius, *Szkolnictwo*, [w:] *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego. Analizy i obrazy*, V. Ališauskas i in., Kraków 2006, s. 720.

Dość często znajdujemy też punkty dotyczące fundacji duchownych w miejscowościach w powiecie kowieńskim. Kilkakrotnie żądano potwierdzenia fundacji, między innymi Jana Zabielly dla karmelitów w Kiejdanach¹⁰⁸, poza tym dla kapucynów w Janowie¹⁰⁹, marianów w starostwie preńskim¹¹⁰, odbudowy spalonego kościoła w Pożajściu¹¹¹ oraz fundacji dla plebana stokliskiego¹¹².

Jeśli przeanalizujemy, jak dużo punktów w poszczególnych instrukcjach zajmują sprawy różnych kategorii, okaże się, że w większości z nich najwięcej jest spraw prywatnych. Wiele z nich dotyczy osób publicznych¹¹³, gdyż poważną ich część stanowią rekomendacje na urzędy oraz wyrazy wdzięczności dla liderów politycznych Rzeczypospolitej czy powiatu kowieńskiego, ale o tym wspomniano już wyżej. Wielokrotnie jest mowa o wynagrodzeniu zasług dla ojczyzny, na przykład nadzwyczajnego poselstwa Ignacego Zawiszy czy reperacji artylerii przez generała Kazimierza Sapiechę¹¹⁴. Podobnie często wspomniano o długach zaciąganych przez Rzeczpospolitą u osób prywatnych, głównie związanych z usługami dla kraju, niekiedy dawno minionymi, jak należności Jerzemu Dominikowi Dowmontowi za pobyt w charakterze rezydenta Rzeczypospolitej w Moskwie za panowania Jana III czy Hieronimowi Puzynie za wystawienie chorągwi do walki z Sapiehami w 1700 roku. W 1768 roku podjęto uchwałę o spłaceniu wszystkich długów państwa u osób prywatnych. Postanowienie to nie do końca udało się zrealizować, niemniej od tego czasu wzmianki dotyczące tego rodzaju kwestii pojawiały się bardzo rzadko¹¹⁵.

¹⁰⁸ Instrukcja 1738, k. 532v; Instrukcja 1740, k. 824v; Instrukcja 1760, k. 589; Instrukcja 6 II 1764, k. 622.

¹⁰⁹ Instrukcja 6 II 1764, k. 622.

¹¹⁰ Instrukcja 1778, k. 276.

¹¹¹ Instrukcja 1780, k. 708; Instrukcja 1782, k. 902.

¹¹² Instrukcja 1776, k. 1172.

¹¹³ H. Wisner, op. cit., s. 679.

¹¹⁴ Instrukcja 1735, k. 1021v, 1022; Instrukcja 1736, k. 24v; Instrukcja 1738, k. 530v–531; Instrukcja 1750, k. 181v; Instrukcja 1752, k. 575v; Instrukcja 1758, k. 542; Instrukcja 1762, k. 575v; Instrukcja 1776, k. 1171v, 1172; Instrukcja 1778, k. 276v.

¹¹⁵ Instrukcja 1740, k. 822v–823; Instrukcja 1744, k. 424, 426v, 427, 428, 430v; Instrukcja 1748, k. 213–215; Instrukcja 1760, k. 593; Instrukcja 1752, k. 575v; Instrukcja

Mniej liczne są punkty dotyczące procesów sądowych poszczególnych obywateli. Powtarzano prośby o zwolnienie Szymona Zabięły z ewentualnych obciążeń wynikających z procesu z Michałem Montwiłłem¹¹⁶. W jednym wypadku obywatele kowieńscy zwracali się do króla z prośbą o miłosierdzie dla skazanego za naruszenie bezpieczeństwa władcy Emeriana Byszewskiego¹¹⁷. Rzadziej pojawiały się też kwestie związane z majątkami, w tym prośby o przywileje o charakterze gospodarczym, na przykład na korzystanie z brzegu Wilii i zakładanie na niej jazów przyznane dobrom ekonomii kowieńskiej, Łopiom należącym do ciwuna korszewskiego Chełchowskiego i innych¹¹⁸. Czasem autorzy instrukcji przemawiali za pokrzywdzonymi w różnych sprawach głównie o charakterze gospodarczym, na przykład przy okazji usunięcia ze starostwa rumszyskiego skarbników upickich Truskowskich¹¹⁹ czy oskarżenia o najazdy na majątek¹²⁰. Rzadko zdarzają się skargi na obywateli, na przykład za zagarnięcie cudzych dóbr¹²¹. Z drugiej strony nieraz upominano się o przywrócenie charakteru starostw dobrom przekształconym w ziemskie¹²². Punkty w sprawach partykularnych, szczególnie częste w czasach Augusta III, były z zasady skutkiem inicjatywy pojedynczych osób.

29 X 1764, k. 704v; Instrukcja 1767, k. 696; Instrukcja 29 X 1764, k. 704; Instrukcja 1782, k. 903; R. Rybarski, op. cit., s. 369–370.

¹¹⁶ Instrukcja 1740, k. 425; Instrukcja 1748, k. 213; Instrukcja 1778, k. 276–276v; Instrukcja 1780, k. 705; Instrukcja 1782, k. 902, 903; Instrukcja 1784, k. 469; Instrukcja 1788, k. 1105v.

¹¹⁷ Instrukcja 1766, k. 1347v.

¹¹⁸ Instrukcja 1744, k. 426, 431; Instrukcja 1748, k. 214v, 215. Jazy były ograniczane, ponieważ wyniszczały ryby, ale prawo zakładania ich nadawali królowie już w XVI w., A. Pytasz-Kołodziejczyk, *Zasoby wodne w dobrach wielkksiążęcych zachodniej Grodzieńszczyzny w XVI wieku. Administracja i eksploatacja*, Olsztyn 2017, s. 207.

¹¹⁹ Instrukcja 1740, k. 823; Instrukcja 1744, k. 430; Instrukcja 1758, k. 542; Instrukcja 1766, k. 1347v; Instrukcja 1780, k. 708v; Instrukcja 1782, k. 902v; Instrukcja 1784, k. 469v.

¹²⁰ Instrukcja 1738, k. 529v, 531v; Instrukcja 1750, k. 182.

¹²¹ Instrukcja 1740, k. 825, 827.

¹²² Instrukcja 1738, k. 532v; Instrukcja 1740, k. 824; Instrukcja 1748, k. 213; Instrukcja 1750, k. 181v–182.

W 1767 roku ogólnie żądano w instrukcji, by posłowie mieli na uwadze postulaty, a zwłaszcza projekty obywateli kowieńskich¹²³. Teoretycznie posłowie byli zobowiązani przestrzegać instrukcji i faktycznie nieraz powoływali się na nie¹²⁴. Pojawiały się nawet informacje o karach za lekceważenie punktów. W czasach Stanisława Augusta reformatorzy starali się zwolnić posłów z obowiązku głosowania zgodnie z instrukcją i uczynić z nich przedstawicieli narodu, a nie tylko swego województwa. Pojawiały się jednak również głosy przeciwnie, proponujące nawet uchwalanie praw przez sejm większością instrukcji, a nie głosów posłów. Historycy nie są jednak zgodni co do tego, kiedy i czy w ogóle instrukcje straciły swój imperatywny charakter¹²⁵. Niemniej często sejmikujący zostawiali posłom pewną swobodę, zwłaszcza w przypadku omawiania na sejmie kwestii nieobjętych punktami, lub odsyłali swych przedstawicieli do dawniejszych instrukcji¹²⁶. Unikano w ten sposób powtarzania tych samych zaleceń, choć możemy się domyślać, że pozwalano sobie na to jedynie w wypadku spraw drugorzędnych, podczas gdy istotne punkty powtarzano nieraz co rok niemal słowo w słowo.

Analizując sprawy powiatowe w instrukcjach kowieńskich, warto byłoby porównać, jak przedstawiają się punkty tego rodzaju w instrukcjach innych powiatów. Niestety, trudno znaleźć opracowania na ten temat. Monografie innych sejmików litewskich zazwyczaj skupiają się na organizacji zgromadzeń i nie znajdują miejsca na głębszą analizę treści instrukcji¹²⁷. Brakuje też wydawnictw źródłowych zawierających instrukcje litewskie, natomiast przeprowadzenie kwerendy archiwalnej w celu przejrzenia źródeł niepublikowanych byłoby wstępem do dużo obszerniejszej pracy. Mamy jednak do dyspozycji, co prawda niezbyt liczne, opracowania sejmików i edycje instrukcji koronnych, a porównanie ich z instrukcjami litewskimi może przynieść interesujące wnioski. Możemy zatem zestawić treść instruk-

¹²³ Instrukcja 1767, k. 696.

¹²⁴ J. Włodarczyk, *Sejmiki łęczyckie*, Łódź 1973, s. 196; W. Bondyra, op. cit. s. 51.

¹²⁵ R. Łaszewski, op. cit., s. 70–77.

¹²⁶ Instrukcja 1750, k. 179, 182; Instrukcja 1758, k. 544; Instrukcja 1760, k. 593.

¹²⁷ A.B. Zakrzewski, op. cit.; R. Jurgaitis, *Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Kaunas 2007; D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013.

cji kowieńskich z analogicznymi dokumentami z kilku koronnych sejmików z tego samego okresu¹²⁸.

Z porównania takiego wynika, że w czasach Augusta III instrukcje kowieńskie przeważnie były krótsze niż koronne, natomiast trudno dopatrzeć się jakiejś reguły co do proporcji punktów różnej kategorii. Sporadycznie zdarzało się w instrukcjach koronnych, by sprawy lokalne przeważały; zazwyczaj, podobnie jak w kowieńskich, stanowiły znaczną część instrukcji. Rzadko natomiast nie było ich wcale lub było bardzo mało. Nie widać też tendencji, by w poszczególnych latach, przed konkretnymi sejmami proporcja punktów dotyczących kwestii prowincjonalnych w różnych powiatach była podobna. Z kolei za panowania Stanisława Augusta instrukcje koronne miały podobną długość jak kowieńskie. Przewaga punktów dotyczących spraw lokalnych występowała raczej w instrukcjach koronnych niż litewskich. Porównanie proporcji różnego rodzaju punktów sprawia wrażenie, że instrukcje kowieńskie, zwłaszcza w ostatnich latach Rzeczypospolitej, bardziej niż koronne skupiały się na sprawach ogólnopaństwowych¹²⁹. Zapewne jest to rezultat silniejszego podporządkowania szlachty stronnictwom politycznym.

Jeśli chodzi o treść tego rodzaju zaleceń w przejranych instrukcjach koronnych, to, podobnie jak w kowieńskich, najwięcej jest punktów dotyczących spraw partykularnych, w tym głównie nagradzania zasług i wynagradzania krzywd poszczególnych osób. Liczne są poza tym wzmianki w sprawach miast, zwłaszcza ich rozwoju gospodarczego, prowadzonych przez nie procesów, na przykład w sprawie Torunia. Zdaje się, że nieco rzadsze były tego rodzaju prośby w przypadku sejmików łęczyckich. W wszystkich aktach najczęściej proszono o zmniejszenie opodatkowania nie tylko miast, ale też całych województw. Powtarzają się także punkty dotyczące fundacji zakonnych, zwłaszcza w aktach kujawskich, lecz przeważnie są one mniej

¹²⁸ *Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kulczycki, Kraków 1887, s. 350, 356; *Dzieje ziemi kujawskiej oraz akta do nich służące. Lauda i instrukcje 1572–1795*, t. V, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1888; J. Włodarczyk, op. cit., s. 207–305; W. Bondyra, op. cit., s. 51–72; R. Kozyrski, op. cit., s. 100–190; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wyd. M. Zwierzykowski, Warszawa 2015.

¹²⁹ *Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, passim; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, passim.

liczne niż w instrukcjach kowieńskich. Rzadko, głównie na Rusi Czerwonej, mamy zaś do czynienia z wyrażaniem poparcia dla lokalnych szkół wyższych. Pojawiają się również skargi na przemarsze i stacjonowanie wojsk obcych, choć w województwach zachodnich są one rzadsze, a najczęstsze na Rusi, gdzie zapewne wojska rosyjskiego sąsiada były bardziej uciążliwe. Sporadycznie zajmowano się kwestiami gospodarczymi, na przykład splawnością rzek. Nie zapomniano także o skargach na Żydów, głównie ze względu na monopolizowanie przez nich handlu. Sejmiki dobrzyńskie i ruskie interesowały się, podobnie jak kowieńskie, reformą sądownictwa powiatowego. Widzimy zatem znaczne podobieństwa między porównywanymi instrukcjami. Jeśli natomiast chodzi o różnice, uwagę zwraca zwłaszcza większe przywiązywanie wagi przez przedstawicieli Korony do reform administracyjnych. Obywatele kujawscy na przykład powtarzali prośbę o powiększenie liczebności posłów, co wynikało z mniej regularnej ich liczebności w porównaniu z Litwą. Na Rusi Czerwonej pojawiały się postulaty mające na celu zreformowanie sejmików, w tym ustalenia stałych terminów czy usunięcia z obrad nieposesjonatów. Z kolei szlachta dobrzyńska zajmowała się też kwestią godności senatorskiej dla miejscowej kasztelanii. Wielokrotnie powtarzają się także, niewystępujące w ogóle w Kownie, punkty dotyczące soli, zwłaszcza o oddanie należnej województwu soli suchedniowej czy uporządkowanie wydobycia i handlu solą¹³⁰. Wynika to jednak z lokalnej specyfiki zachodnich ziem Korony. Analiza tych przykładowych instrukcji sugeruje, że szlachta koronna była nieco bardziej zaangażowana w działalność samorządu lokalnego niż kowieńska. Hipoteza ta wymaga jednak dalszych badań.

Podsumowując, należy stwierdzić, że zalecenia dotyczące spraw powiatu kowieńskiego w instrukcjach z czasów dwóch ostatnich władców są stosunkowo liczne. Najwięcej mamy punktów partykularnych, dotyczących interesów poszczególnych osób, ale jest to zjawisko dość typowe w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej. Więcej o problemach powiatu kowieńskiego mówią nam punkty dotyczące miast, lecz nie wiadomo, w ja-

¹³⁰ *Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, passim; *Dzieje ziemi kujawskiej*, passim; J. Włodarczyk, op. cit., s. 199–304; W. Bondyra, op. cit., s. 51–72; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, passim; R. Kozyrski, op. cit., s. 101–190.

kim stopniu są one wynikiem inicjatywy szlachty kowieńskiej, a w jakim wpływów mieszkańców tychże miast. Z kolei punkty dotyczące całego powiatu i jego administracji w większości wynikają z interesów rywalizujących ze sobą fakcji kowieńskich. Możemy się zatem domyślać, że znaczna część punktów dotyczących spraw lokalnych była rezultatem inicjatywy poszczególnych osób, zwłaszcza kowieńskich liderów politycznych. Szlachta powiatowa jako społeczność najpewniej przyczyniała się do umieszczenia w instrukcji punktów dotyczących podatków, dofinansowania budowy czy reperacji budynków użyteczności politycznej oraz infrastruktury. Zapewne interesowała się usunięciem z kraju wojsk rosyjskich i pewnymi reformami czy usprawnieniami administracyjnymi. Widzimy więc, że na sejm liczono głównie w sprawach związanych ze skarbem państwowym i wymagających uchwał obejmujących całe państwo. Inne kwestie powiatowe łatwiej było przeprowadzić na forum samorządu. W instrukcjach z czasów Augusta III i Stanisława Augusta można dostrzec zmiany ich treści zachodzące w omawianym okresie, które po części mogły wynikać z wprowadzonych reform i spełnienia niektórych wcześniejszych postulatów, ale przede wszystkim były wynikiem ożywienia życia politycznego kraju i wykorzystywania instrukcji jako instrumentu w rywalizacji politycznej.

SPIS INSTRUKCJI

- Instrukcja dana posłom na sejm konwokacyjny, 18 III 1733, Archiwum Państwowe w Łodzi, Archiwum Kossowskich 49, s. 1–4.
- „Akt instrukcji na sejm pacificationis roku 1735”, 16 VIII 1735, LVIA SA 13689, k. 1020–1023.
- „Akt instrukcji powiatu kowieńskiego na sejm extraordinaryjny dwuniedzielny”, 14 V 1736, LVIA SA 13690, k. 23–26.
- „Akt instrukcji na sejm antekomicjalny W.J.P.P. Antoniemu Zabiełłowi podczasem powiatu kowieńskiego i Adamowi Brzostowskiemu kasztelanowi mściłowskiemu posłom służącego”, 25 VIII 1738, LVIA S.A. 13691, k. 528–533.
- „Akt instrukcji na sejm antykomicjalny J.P.P. posłom służący i należący”, 22 VIII 1740, LVIA S.A. 13692, k. 822–827.

- „Akt instrukcji na sejm J.W.J.P. posłom służącej”, 24 VIII 1744, LVIA S.A. 13694, k. 423–432v.
- „Akt instrukcji powiatu kowieńskiego J.P.P. posłom danej”, 19 VIII 1748, LVIA SA 13696, k. 212–215.
- „Akt instrukcji powiatu kowieńskiego J.W.J.P. posłom danej”, 23 VI 1750, LVIA S.A. 13697, k. 178–183.
- „Akt instrukcji”, 21 VIII 1758, LVIA SA 13704, k. 539–544.
- „Akt instrukcji sejmiku poselskiego”, 25 VIII 1760, LVIA SA 13706, k. 586–593.
- „Akt instrukcji powiatu kowieńskiego J.O.X.J. podkomorzemu W.X.L. i Ludwikowi Chełchowskiemu stolnikowi powiatu kowieńskiego”, 23 VIII 1762, LVIA SA 13708, k. 572–576.
- Instrukcja kowieńska, 6 II 1764, LVIA SA 13709, k. 620–623.
- Instrukcja kowieńska, 29 X 1764, LVIA SA 13709, k. 702–706.
- Instrukcja kowieńska, 25 VIII 1766, LVIA SA 13710, k. 1345–1349.
- Instrukcja kowieńska, 24 VIII 1767, LVIA S.A. 13711, k. 693–696.
- „Akt instrukcji na sejm ordynaryjny z powiatu kowieńskiego W.J.P. posłom danej”, 26 IX 1768, LVIA S.A. 13711, k. 1397–1398.
- „Instrukcja na sejm posłom powiatu kowieńskiego”, 26 VIII 1776, LVIA SA 13716, k. 1169–1172.
- „Akt instrukcji J.W.W. posłom kowieńskim na sejm ordynaryjny”, 17 VIII 1778, LVIA S.A. 13800, k. 275–276.
- „Aktykacja instrukcji J.W.W. posłom podanej”, 21 VIII 1780, LVIA S.A. 13801, k. 702–709.
- „Akt instrukcji”, 24 VIII 1782, LVIA SA 13802, k. 900–903.
- „Instrukcja od powiatu na sejmik Mejerowi wydana”, 16 VIII 1784, LVIA S.A. 13720, k. 468–469v.
- „Akt instrukcji przedsejmowej”, 21 VIII 1786, LVIA SA 13804, k. 1093–1093v.
- „Instrukcja od powiatu kowieńskiego na sejm następujący ordynaryjny J.W.W. posłom dana”, 18 VIII 1788, LVIA S.A. 13805, k. 1105–1107.
- Akt instrukcji powiatu kowieńskiego, 18 XI 1790, LVIA S.A. 13724, k. 639–643.
- „Instrukcja na sejm extra ordynaryjny posłom powiatu kowieńskiego, preńskiego i smoleńskiego”, 27 V 1793, LVIA S.A. 13808, k. 537–538.